

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії

**Збірник наукових праць
Рівненського державного гуманітарного університету**

Випуск 30

Рівне – 2018

**ВСЕУКРАЇНСЬКА СПІЛКА ВІЙСЬКОВИХ ІНВАЛІДІВ УНР У ПОЛЬЩІ:
ПРИЧИНИ ТА ПЕРЕБІГ КОНФЛІКТУ МІЖ ЦЕНТРАЛЬНИМ ПРАВЛІННЯМ ТА
ТАБОРОВИМИ ФІЛІЯМИ (1923 р.)**

У статті проаналізовано перебіг конфлікту між центральним правлінням Всеукраїнської спілки військових інвалідів УНР та її таборовими філіями у таборах Каліш та Щепіорно, Польща. Головними його причинами стали відсутність прозорості в прибутково-господарській діяльності центрального правління Спілки та недостатня ефективність його роботи. Протистояння набуло надзвичайного загострення влітку 1923 р. під час роботи позачергового і чергового з'їздів представників організації інвалідів, коли центральному правлінню було висловлено недовіру, а його членів – відсторонено від займаних ними виборних посад. Апогеєм протистояння стало кількадедне голодування частини інвалідів, після чого Спілка перестала відігравати якусь помітну роль у житті таборів.

Ключові слова: інвалід, спілка, з'їзд, табір, інтерновані, армія УНР, Польща.

The article analyzes the course of the conflict between the central government of the All-Ukrainian Union of Military Persons with Disabilities of the UPR and its camp affiliates in the camps of Kalisz and Szczepiorno, Poland. Its main causes were the lack of transparency in the profit-and-loss activities of the Central Board of the Union and the lack of effectiveness of its work. The confrontation took an extraordinary exacerbation in the summer of 1923 during the extraordinary and regular congress of representatives of the organization of the disabled, when the central government was voiced distrust, and its members – detached from their elected positions. The apogee of the confrontation was a few-day hunger for some of the disabled, after which the Union ceased to play any significant role in the life of the camps.

Key words: disabled, union, congress, camp, interned, UPR army, Poland.

21 листопада 1920 р. – після завершення фази збройної боротьби з більшовицькими військами – армія УНР була змушена відступити на території Польщі, після чого її особовий склад було інтерновано у таборах. Умови перебування в них були досить складними як з огляду на обмеження харчових пайків, так і через те, що таборяни мешкали у непристосованих для проживання у зимових умовах дерев'яних бараках, відчуваючи нестачу усього самого необхідного. Особливо потерпали від цього ті вояки армії УНР, які отримали під час боїв з більшовиками поранення різної ступені важкості, і як наслідок – частково або повністю втратили працездатність. Попри те, що обставини перебування інтернованих вояків-українців у таборах Польщі вже були в полі уваги низки дослідників [1; 2; 3; 4], особливості життя і побут воєнних інвалідів ще не вивчались ані в польськими, ані в українськими істориками. Єдиним виключенням з цього стала стаття автора цієї розвідки, в якій вже була висвітлена низка сюжетів про діяльність Всеукраїнської спілки військових інвалідів УНР [5].

Остання була створена саме для захисту інтересів цієї категорії українського вояцтва – завдяки її заходам у таборах були засновані шведські та кравецькі майстерні, де працювали інваліди, їм надавалася матеріальна допомога шляхом проведення благодійних збірок та театральних вистав, а також грошових допомог від соціальних служб Польської держави. Також Спілка провадила жваве листування з аналогічними організаціями поза межами Польщі, інформуючи їх про становище українців-інвалідів у таборах. Всеукраїнська спілка військових інвалідів рішуче обстоювала свій політичний напрям – ідею відновлення державної незалежності України, в зв'язку з чим розповсюджувала власні звернення, намагаючись привернути увагу європейського співтовариства до подій в Україні.

Але організаційно-представницький напрям діяльності центрального правління Спілки, який майже весь час був для нього пріоритетним, не приносив якихось матеріальних вигод інвалідам, і поволі набував для частини спілчан «подразнюючого присмаку». Дехто з них вважав, що робота Спілки має зосереджувати свою діяльність саме в царині економічного захисту інвалідів та активнішого пошуку матеріальних засобів для них. Для цієї категорії таборових інвалідів бажанішим було, скажімо, проведення лотерей та благодійних вечірок на користь інвалідів, а також комунікація з польською владою у питанні надання інвалідам постійної соціальної допомоги. Ці настій спричинили наростання незадоволення серед рядового членства ВСВІ, яке влітку 1923 р. вилилось у гостре протистояння у площині «центрального правління – таборові філії». Потреба детальнішого прояснення перепитів цього конфлікту й визначила мету дослідження даної статті.

Слід відзначити, що центральне правління уникало регулярного звітування про надходження коштів на рахунки Спілки та статті витрат, що зрештою призвело, як зазначалось у не підписаній чернетці рапорту генерал-інспектору Військ УНР, до «серйозних заворушень» в інвалідській громаді таборів

(орієнтовно – влітку 1922 р.). Після цього центральне правління подало перший «малозмістовний» звіт, а вдруге (і востаннє) звітувало на II-му з'їзді інвалідів Армії УНР в кінці грудня 1922 р. До таборів не надходили й акти ревізійної комісії Спілки, а «інформації про діяльність Центрального правління пр[актично] не подавались, а коли подавались словесні, то вони були неправдиві, у формі обіцянок і припущень» [6, 133 зв.].

Переважає більшість вимог низових (таборових та дивізійних) організацій ВСВІ, що «диктувались животінням у тяжких умовах таборового життя», центральним правлінням були проігноровані, прохання окремих інвалідів, а також рішення II-го з'їзду не були виконані. Дуже прикрим було те, що «про дійсний стан і фактичну діяльність інвалідів подавались фальшиві [...] відомості не тільки українському громадянству і укр[аїнській] владі, а навіть і владі Р.Р.Р. (Речи Посполитій Польській – *авт.*), а також всім державам Заходу Європи». І нарешті зовсім кричущим було те, що «даючи непевні і неправдиві інформації і тримаючи загал інвалідський в неправному стані [...] Центральне правління самовласно і безконтрольно розпоряджалося не тільки інвалідською фірмою і грошовими засобами, але й самими істотами інвалідів». Всі протести проти такого стану справ «заглушувались» центральним правлінням, а їх учасники «оголошувались зрадниками загальної укр. [аїнської] справи і політично непевними» [6, 133 зв.-134].

Врешті-решт дійсна ситуація в Спілці, спричинена діями і бездіяльністю її центрального правління, а саме – «цілковита відсутність необхідної дійсно-щирої реальної опіки, догляду та матеріальної і духовної підтримки, а також відповідного виховання і пристосування інвалідів до самостійного організованого життя» [6, 133-134], була унаочнена актом ревізійної комісії від 24 травня 1923 р. Перед цим комісія у складі підполковника М. Куликівського (голова), підполковника С. Довгаля і сотника А. Здоренка перевірила фінансову звітність всіх підприємств та філій, які були створені Всеукраїнської спілкою, у т.ч. «Головний кооператив ВСВІ» в таборі Щипіорно (зафіксувавши при цьому ту обставину, що його боргові зобов'язання перед різними особами становлять суму 1.542.985 марок польських, м.п.), меблево-кошикарську майстерню в Каліші, Щипіорську і Калішську спілки, кооператив Калішської спілки «Інвалід», шевську майстерню при Калішській спілці, столярську і різьбарську майстерню при Центральному правлінні ВСВІ (остання фактично не діяла). Нею було зроблено висновок, що про «неохайне проведення всіх матеріальних справ, які були в розпорядженню спілок і Центрального правління в таборах» [7, 113-117].

Такі результати її роботи призвели до акумуляції протестних настроїв членів таборових спідок військових інвалідів у Каліші та Щипіорно, спонукавши їх провести в таборі Щипіорно III-й надзвичайний з'їзд інвалідів Військ УНР (10 червня 1923 р.), рішення якого мали далекосяглі наслідки. На ньому були присутні 116 осіб делегатів від Калішської та Щипіорнської філій ВСВІ (на II-му з'їзді – тільки 86 осіб). Делегатами було ухвалено рішення про реорганізацію ВСВІ у «Спілку воєнних інвалідів Української Народної Республіки на еміграції в Польщі» та введення в дію нового статуту. Також «з огляду на бездіяльність голови центрального правління, що відбилось на загалу інвалідів» з'їзд вирішив притягнути «п[ана] Червінського до судової відповідальності» та «позбавити його почесного члена організації, про що оголосити у всіх часописах». Причиною цього стало невиконання центральним правлінням наказу польської влади про першочергове задоволення одягом інвалідів у таборах, і то лише «з причин байдужности відділу Центрального правління В.С.В.І.» [6, 59-61 зв., 63 зв.].

На з'їзді були обрані новий склад головної управи організації (голова – генерал-хорунжий М. Янчевський, заступники – поручник Х. Сушко і сотник М. Касьяненко), а також розпорядчі управи кооперативу (інвалідів) та меблево-кошикарської майстерні. Присутній на з'їзді представник української військової влади генерал-хорунжий В.Змієнко «констатував надзвичайний порядок і відсутність тенденційності та бурхливості в дебатах промовців» та затвердив всі рішення згаданого з'їзду. Представник польської влади полковник Свідерський також відзначив спокійний перебіг з'їзду та висловив згоду з його рішеннями [6, 59-61 зв.].

Очевидно, що такі дії таборових інвалідів не могли бути сприйняті центральним правлінням в Тарнові, і зокрема Й.Червінським. Останній, користуючись своєю наближеністю до Головного Отамана Військ УНР С.Петлюри напевно зумів переконати останнього у доцільності визнання цього з'їзду «самочинним і недійсним [...] через порушення ним статуту В.С.В.І.» [7, 118]. Після відповідного рішення центрального правління організації та згоди генерал-інспектора Військ УНР у таборі Каліш 27-28 червня 1923 р. було проведено Надзвичайний з'їзд делегатів та інвалідів ВСВІ. Він почався з обрання мандатної комісії, яка констатувала присутність на з'їзді 189 делегатів, що дозволяло визнати його правомочним. Але під час обрання президії з'їзду 12 інвалідів несподівано заявили про свою відмову брати участь у його роботі та демонстративно залишили його приміщення [6, 62-62 зв.].

Тим не менш в свій перший день з'їзд працював до вечора, але вже ранком наступного дня О.Удовиченко звернувся до його президії з проханням не розпочинати другий день його роботи без його особливого на те дозволу. Причиною цього стало утворення вночі (з 27 на 28 червня ц.р.) окремої

«фракції», яка «не представляючи очевидних документальних доказів про свою інвалідність мандатній комісії і не подаючи заяв до президії з'їзду», звернулась до генерал-інспектора з проханням про надання їм можливості взяти участь у його роботі. Після тривалих консультацій між зацікавленими сторонами фактично приймається неформальне рішення про допущення цієї групи (90 осіб) до участі в роботі з'їзду.

Після цього з'їзд продовжив свою роботу з 17.00, після чого Й. Червінський вніс протест проти присутності на ньому нової «фракції», і заявивши про не правочинність з'їзду. Делегати не погодились з такою його заявою, після чого Й. Червінський залишив з'їзд. Мандатна комісія між тим продовжувала перевіряти документи членів «фракції» щодо їх дійсної належності до числа інвалідів. Одночасно розпочалися короткі дебати – підполковник Й. Кириця і полковник І. Литвиненко кількаразове забирали слово для проголошення власних емоційних виступів, маючи на меті підтримати позицію Й. Червінського. Після того, як їх позбавили слова, згадані особи і ще двоє їх однодумців публічно відмовились від своїх мандатів делегатів з'їзду та залишили його [6, 64].

Наступного дня з'їзд мав продовжити свою роботу, перенісшись до табору Щипіорно, але фактично до цього не дійшло – бо впродовж цілого дня тривали консультації та переговори між представниками різних фракцій делегатів та командуванням групи інтернованих військ. Вранці 30 червня група делегатів з'їзду – інвалідів з Калішу (членів ВСВІ) не прибула на з'їзд, зібравшись окремо у кількості 40-50 осіб поблизу того приміщення, де він відбувався у Щипіорно. Весь день пройшов у пошуках компромісу, але його так і не було досягнуто, після чого ця група інвалідів-калішців повернулась до свого табору. Ввечері з'їзд все ж таки продовжив свою роботу та констатував «абсолютно непродуктивну працю б[увшого] Голови Центрального правління та членів його відділу у таборах», поклавши всю відповідальність за це на Й. Червінського [6, 65 зв.-66].

1 липня з'їзд продовжив свою роботу, оголосивши недовіру старому правлінню ВСВІ та правлінню її таборової філії за махінації з грошима, які виділялись для потреб інвалідів, а також «за злочинну бездіяльність» останнього, відсутність правдивих та своєчасних інформацій таборових спілок ВСВІ. Він обрав нове Центральне правління з дев'яти осіб (генерал-хорунжий М. Янчевський, підполковник С. Таран, сотники Рогоза і Дігтяр та ін.), ревізійну комісію та колегіальний суд [7, 137 зв.]. На завершення з'їзду Х. Сушко звернулась до його делегатів зі словами: «ми інваліди мусимо самі кувати собі долю; підстави тому полягають у безмежному недовір'ю до чинів тих, хто ніби повинен був виконати свій обов'язок зглядно нас, а того не доконав» [6, 66 зв. 70 зв.].

Такий перебіг роботи з'їзду спонукав С.Петлюру дати доручення генерал-інспектору Військ УНР О. Удовиченку про проведення «обревізування» як діяльності старого центрального правління Спілки, так і всіх підприємств та таборових філій [7, 139]. Попри таке розпорядження, процес передання майна Спілки усіяло гальмувався деякими членами старого правління, що призвело до чергового спалаху незадоволення у середовищі таборових інвалідів (як в Щипіорно, так і в Каліші), наслідком чого став початок їх голодовки з 12 липня 1923 р., участь у якій взяли 45 інвалідів з Калішу та майже всі інваліди з Щипіорно – 76 членів спілки (загалом голодувало 127 осіб) [8, 1 зв.-11; 7, 147, 174]. Причиною такого вчинку стало «констатування фактів надужиття волі інвалідів з боку бувшого Центрального правління і індиферентне відношення до цієї справи з боку дотичних чинників Української еміграційної влади» [6, 72].

Рішення про це було прийнято 9 липня 1923 р. на скликаних надзвичайних загальних зборах Спілки військових інвалідів у Щипіорно у присутності її голови Х. Сушко і ще 55 осіб. Голодовка мала тривати до «фактичного розпочаття перебрання всіх справ, діловодства, грошей, майна та торговельно-промислових підприємств В.С.В.І. під заряд новообраного Центрального правління». Рішення про це було ухвалено абсолютною більшістю голосів [9, 9-9 зв.].

Для координації дій були обрані керуючі голодуванням (підполковники Т. Нетреба і С. Таран, з 13 липня ці функції виконували сотник Кандаревський та хорунжий Бойко). Участь в ній взяв і голова кооперативу інвалідів підполковник Г. Оріхів, виконуючи одночасно свій обсяг роботи в кооперативі. Через голодовку двоє її учасників 13 липня захворіли та були відправлені до шпиталю [6, 73-76]. 14 липня начальник групи інтернованих у Щипіорно генерал А. Вовк запропонував голодуючим припинити голодування, у відповідь на що її учасники заявили, що «голодування не припинять», і що його закінчення «може відбутись згідно непереможній волі інвалідів лише після передачі старим Центральним правлінням – новообраному Центр[альному] правлінню на чолі з сотн[иком] Рогозою – головою його, всіх справ, закладів і підприємств» [6, 82].

Після консультацій з С.Петлюрою і генерал-інспектором Військ УНР начальник групи військ у Каліші О. Загородський запропонував голові таборового відділу ВСВІ здати, а новому прийняти всю документацію та підприємства, підпорядкованих ВСВІ в таборах Каліш та Щипіорно, та зафіксувати це у відповідних актах у присутності голови ревізійної комісії генерал-хорунжого Білецького [6, 83]. Попри це рішення голодовка продовжувалась до ранку 16 липня і була припинена тільки після втручання комісара табору Щепанського, який попередив «страйкарів», що в разі невиконання його

розпорядження всіх голодуючих буде «заосмотрено (забезпечено – *авт.*) харчами до кінця місяця та видворено з таборів. Лише після цього – «коряючись перед силою інтервенції Польської Влади», акція інвалідів була завершена рішенням керівників голодуючих.

Ще за кілька днів – завдяки грошовим внескам кількох таборових інституцій, центрального правління та приватних осіб – у Щипіорно було створено «Центральний кооператив Союзу воєнних інвалідів Військ УНР на еміграції в Польщі», метою діяльності якого стало «надання можливості своїм членам інвалідам набувати річі споживання по самим доступним цінам (не вище риночних)», а також «поліпшення матеріального становища членів інвалідів». Кооператив набував прав юридичної особи, мав свою печатку та штамп, отримував право володіти капіталом та засновувати власні філії та підприємства. Членами «Кооперативу» могли стати всі члени таборових спілок інвалідів, які внесли би відповідний вступний внесок (2000 м.п.) і пай (5000 м.п.); в подальшому пайщики могли розраховувати на виплату дивідендів [6, 26-27].

Вже у серпні 1923 р. кооператив отримав 11.550.125 м.п. чистого прибутку, частина якого спрямовувалась на підтримку хворих [10, 16]. Кооператив проводив успішну комерційну діяльність і пізніше – зокрема у жовтні ц.р. його чистий прибуток склав 10.009.700 м.п. [6, 150-150 зв.] Станом на листопад 1923 р. кількість його пайщиків становила 40 інвалідів (у цей час до спілки інвалідів у Щипіорно входило загалом 62 особи) [6, 30].

Але ця обставина жодним чином не пригасила протиріччя між двома спілками військових інвалідів, бо скандали навколо діяльності центрального правління траплялись й пізніше – і саме через існування двох фактично цілком самостійних інвалідських організацій в Каліші та Щипіорно. На підтвердження цього слід згадати про три недатовані резолюції за підписами щипіорнських інвалідів – підполковника Шерера та ін., в яких констатується «фактичне не функціонування Центр[ального] Правління й Головного Колегіяльного Суду В.С.В.І.» та «негативна чинність голови Центр[ального] Правління сотника Рогози». Діяльність останнього, як стверджувалось в резолюції, «позбавляло можливості укр[аїнських] інвалід[ів] інтернованих в таборах Польщі улаштувати свій побут на еміграції згідно своїм національно-культурним, моральним та фізичним потребам» [6, 165].

Категоричне заперечення щипіорнців також викликало намагання сотника Я.Рогози представляти їх інтереси на з'їзді інвалідів у ЧСР. У «додатковій резолюції» інвалідської організації табору Щипіорно містився протест проти збирання будь-яких матеріальних допомог для його поїздки до Праги як голови ВСВІ, в інший – стверджувалось, що щипіорнці не братимуть жодної участі в організаційних заходах сотника Рогози, з огляду «на великі сумніви продуктивності його праці як репрезентанта Українських інвалідів-емігрантів на терені Польщі» [6, 165-166 зв.].

«Фронда» інвалідів-щипіорнців тривала й далі – 21 грудня 1923 р. їх представники (підполковник Г. Оріхів та ін.) з'явилися до канцелярії центрального правління ВСВІ в Каліші та заявили про «незаконність» використання ним назви «Центральне правління», бо в його складі відсутні представники щипіорнської спілки інвалідів, кількість якої приблизно дорівнює калішській інвалідській організації. На пропозицію кооптувати шістьох представників до складу правління ВСВІ його голова сотник Рогоза дав «виминоючу» відповідь, після чого щипіорнцям стало зрозуміло, що їх вимоги не можуть бути зреалізовані. Зрештою, ними було укладено акт, яким вони зафіксували небажання калішців йти їм на зустріч [11, 134-135 зв.].

Існування двох інвалідських організацій у таборах було економічно недоцільним, наслідком чого надзвичайні загальні збори інвалідів-щипіорнців 22-23 грудня 1923 р. та ліквідаційні збори 30 грудня ц.р. ухвалила передати шевській і столярській інструменти (який перебував в їх розпорядженні) «комісії від колективу інвалідів мешканців «Хати інваліда» «з числа колишніх членів колишньої Щипіорнської спілки військових інвалідів. Для ліквідації справ Спілки інвалідів у Щипіорно була створена ліквідаційна комісія, яка працювала до 21 травня 1924 р., «погасивши» своїм останнім рішенням печатку цієї організації військових інвалідів» [6, 132].

Отже, відсутність прозорості в прибутково-господарській діяльності центрального правління Спілки та недостатня ефективність її роботи стали головними причинами спричинення конфлікту між ним та таборовими філіями ВСВІ, який набув надзвичайного загострення влітку 1923 р. під час роботи чергового з'їзду представників організацій інвалідів. Під тиском більшої їх частини центральному правлінню було висловлено недовіру, а його членів – відсторонено від займаних ними виборних посад. Небажання частини з них передати документацію та саме ведення господарки підприємств інвалідів до рук новообраного правління навіть спричинило кількадедне голодування частини інвалідів, які в такий спосіб намагались пришвидшити процес перебирання реальних важелів управління Спілкою та її таборовими кооперативами та майстернями. І хоча зрештою останні досягли своєї мети, ВСВІ надалі вже не відігравала якоїсь помітної ролі у житті таборів, хоча її члени й продовжували отримувати платню за виконання різних робіт у її підприємствах, а також розподіляти їх прибутки на власні потреби.

Список використаних джерел

1. Karpus Z. Jeńcy i internowani rosyjscy i ukraińscy na terenie Polski w latach 1918-1924. Toruń. 1997. 209 s.
2. Срібняк І. Обеззброєна, але нескорена: Інтернована Армія УНР у таборах Польщі й Румунії (1921-1924 рр.). Київ-Філядельфія. 1997. 187 с.
3. Павленко М. І. Українські військовополонені й інтерновані у таборах Польщі, Чехословаччини та Румунії: ставлення влади і умови перебування (1919-1924 рр.). К. 1999. 352 с.
4. Колянчук О. Українська військова еміграція у Польщі 1920-1939 рр. Львів. 2000. 276 с.
5. Срібняк І. «...На користь наших лицарів-мучеників за святу справу визволення батьківщини» (діяльність Всеукраїнської спілки військових інвалідів УНР у Польщі, 1922 р.) // Емінак: науковий щоквартальник. Київ-Миколаїв, 2017. № 3 (19) (липень-вересень). Т. 3. С. 69-74 (<http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/20977>).
6. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 3523, оп. 1, спр. 8.
7. ЦДАВО України, ф. 2439, оп. 1, спр. 40.
8. ЦДАВО України, ф. 3523, оп. 1, спр. 16.
9. ЦДАВО України, ф. 3523, оп. 1, спр. 17 а.
10. Бальянс Кооперативу В.С.В.І. на 1 вересня 1923 року // Український Сурмач. Каліш-Щипіорно, 1923. 9 вересня. Ч. 59-60.
11. ЦДАВО України, ф. 3523, оп. 1, спр. 9, арк. 134-135 зв.

References

1. Karpus, Z. (1997). Jeńcy i internowani rosyjscy i ukraińscy na terenie Polski w latach 1918-1924. Toruń. [in Polish].
2. Sribnyak, I. (1997). Obezzbroyena, ale neskorena: Internovana Armiya UNR u taborakh Polshchi y Rumuniyi (1921-1924 rr.) [Disarmed, but not overwhelmed: Interwar Army of the UPR in the camps of Poland and Romania (1921-1924 biennium)]. Kyiv-Filyadelphia. [in Ukrainian].
3. Pavlenko, M. (1999). Ukrayinski viyskovopoloneni y internovani u taborakh Polshchi, Chexoslovachchyny ta Rumuniyi: stavlennya vlady i umovy perebuвання (1919-1924 rr.). Ukrainian prisoners of war and interned in the camps of Poland, Czechoslovakia and Romania: the attitude of power and conditions of stay (1919-1924)]. Kyiv. [in Ukrainian].
4. Kolyanchuk, O. (2000). Ukrayinska viyskova emigratsiya u Polshchi 1920-1939 rr. [Ukrainian Military Emigration in Poland 1920-1939]. Lviv. [in Ukrainian].
5. Sribnyak, I. (2017). «...Na koryst nashykh lytsariv-muchenykiv za svyatu spravu vyzvolennya batkivshchyny» (diyalnist Vseukrayinskoji spilky viyskovykh invalidiv UNR u Polshchi, 1922 r.) [«...In favor of our mercenary knights for the holy cause of the liberation of the homeland» (activity of the All-Ukrainian Union of Military Disabled People of the UNR in Poland, 1922)] *Eminak: naukovyj shchokvartalnyk*. Kyiv-Mukolayiv, 3(19), 3, 69-74.
6. Tsentralnyy derzhavnyy arkhiv vyshchikh orhaniv vlady ta upravlinnya Ukrayiny (TSDAVO Ukrayiny) [Central State Archive of the Supreme Governments and Administrations of Ukraine], f.3523, op.1, spr.8.
7. TSDAVO Ukrayiny, f.2439, op. 1, spr.40.
8. TSDAVO Ukrayiny, f.3523, op. 1, spr.16.
9. TSDAVO Ukrayiny, f.3523, op. 1, spr.17 a.
10. Balyans Kooperatyvu V.S.V.I. na 1 veresnya 1923 roku (1923). [Balance Cooperative V.S.V.I. on September 1, 1923] // *Ukrayinskyi Surmach*. Kalish-Shchypiorno, 59-60.
11. TSDAVO Ukrayiny, f.3523, op.1, spr.9.

Статтю підготовлено завдяки сприянню Студіуму Східної Європи (Studium Europy Wschodniej) Варшавського університету, за ініціативи якого 2014 р. була започаткована щорічна Нагорода імені Івана Виговського (під почесним патронатом Президента Польщі), що вручається рішенням її Капітули з числа делегатів від 25 університетів та вищих шкіл Польщі.